

INCERTITUDINEA ÎN CERCETAREA CRITICĂ LA ARISTOTEL ȘI LA TOMA D'AQUINO

MARIANA BĂLUȚĂ-SKULTETY

Mai mulți cercetători în domeniul filozofiei¹, deși buni cunoscători ai operei lui Aristotel și a celei a lui Toma d'Aquino, dar seduși de teoriile lui Descartes și Kant, au situat *dubitatio universalis de veritate* ca punct de plecare în critica cunoașterii. Conform acestora, când spiritul e conștient că întreprinde o asemenea acțiune, trece mai întâi printr-un stadiu de incertitudine, o perioadă mai mult sau mai puțin lungă în care nu știe dacă e apt de cunoaștere și dacă poate să dețină ceea ce există ca adevărat. Cercetătorii mai sus amintiți cred că descifrează această teorie într-un pasaj din *Metafizica* lui Aristotel², comentată de Toma d'Aquino³, și consideră că este o teorie ce trebuie abordată înainte de orice altceva și studiată cu precădere. Detașate din contextele lor și izolate artificial, aceste pasaje pot însă să inducă o falsă părere.

Ne vom ocupa mai întâi de afirmațiile făcute de Aristotel.

Ne aflăm la începutul metafizicii, știința ființei în general. Conform metodei obișnuite, Stagiritul începe prin a prezenta opiniile filozofilor care l-au precedat și, în plus, obiecțiile la care aceștia ar fi putut să nu se gândească; procedează astfel, pentru a augmenta la maximum dificultatea rezolvării. Este perioada de ἀπορία, adică de indecizie: spiritul nu poate să avanseze, drumul pe care obișnuiește să meargă e plin de piedici, trecerea este obstruată (ἀ privativ, πόρος „trecere”). Această stare dificilă trebuie să se rezolve în εὐπορία: o trecere ușoară/bună (εὖ „bine” și πόρος „trecere”) va fi deschisă în fața inteligenței, trecere pe unde se va accede la soluționare.

Aristotel găsește aici ocazia de a insista asupra utilității metodei sale și de a afirma că nu ar putea să obțină răspunsul adecvat la o problemă decât după ce a examinat-o mai întâi în toată dificultatea ei: „Cei care vor să fie mulțumiți de perceperea lor intelectuală⁴ trebuie mai întâi să se afle într-o stare de incertitudine, să se îndoiască⁵; căci starea de bine din perspectiva perceperii intelectuale (εὐπορία) care urmează stării de incertitudine este dată de faptul că s-a rezolvat

¹ F. Mercier, *Critériologie générale*, Paris, 1899, A. Sentroul, *Doute méthodique et doute fictif*, în „Revue des sciences philosophiques et théologiques”, 1909, p. 433 și urm.

² Aristotel, *Metafizica*, III, cap. I, 995 a-b.

³ *In libr. de Metaphysica*, III, 1.

⁴ Εὐπορῆσαι „să vadă foarte limpede în privința unei probleme, să posede o soluție pe deplin satisfăcătoare”.

⁵ Διαπορῆσαι καλῶς „să ia în considerare toate dificultățile și să le înțeleagă pe deplin”.

cea ce la început reprezenta o dificultate". Or, așa cum spune mai departe Aristotel, „nu se poate desface un nod care nu se vede... Cugetul nostru împiedicat de dificultăți pățește întocmai precum captivii legați cu lanțuri: nici ei, nici el nu pot să înainteze. De aceea, trebuie examinate mai întâi, toate dificultățile ivite... Cei care nu o fac seamănă cu călătorii care nu știu încotro trebuie să meargă; și, pe lângă aceasta, nici nu pot să-și dea seama dacă au descoperit ceea ce caută sau nu; căci celui care nu a examinat toate dificultățile nu îi este lămurit țelul cercetării, ci doar aceluia care și l-a formulat de la început. În sfârșit, se află în starea cea mai bună de a judeca acela care, ca la un proces, a ascultat toate raționamentele părților în cauză”⁶. După ce face aceste afirmații, Aristotel intră fără întârziere în fondul problemei și pune întrebările pe care metafizica trebuie să le rezolve de la bun început: oare numai ea stabilește doctrina generală a cauzelor, sau acest lucru e realizat de mai multe discipline diferite? Oare metafizica e cea care studiază principiile prime ale substanței, sau fac acest lucru și științele care guvernează diversele demonstrații științifice? etc.

În schimb, el nu mai pune problema legată de îndoiala-incertitudinea metodică. Să observăm că toate aceste reflecții, prezentate în acest mod puțin sistematic, în cadrul unui tratat de ontologie, au o cu totul altă putere de seducție decât *Discours de la Méthode și Méditations*, în care Descartes stabilește solemn *dubitatio universalis* ca preambul obligatoriu al filozofiei și hotărăște să îndeparteze toate certitudinile pe care le are spiritul său, discreditându-i metodic, unele după altele, toate capacitățile. Sesizăm, așadar, două situații în care se poate afla filozoful: pe de o parte, cea a unui om neliniștit, care nu are încredere în aptitudinea sa de a cunoaște; pe de altă parte, cea a unei minți care nu se îndoiește de forțele sale, dar care, exigentă cu ea însăși, își prescrie condițiile riguroase ale unei cercetări exhaustive. Sunt aici două mentalități ireductibile. La Aristotel nu se pune în nici un caz problema vreunei clipe de incertitudine în pragul filozofiei, când ar ezita să se încreadă în posibilitățile sale de cunoaștere; dimpotrivă, el pornește la drum în căutarea adevărului îngrijindu-se nu numai să nu îi scape din vedere vreo problemă mai alunecoasă, ci și să includă în câmpul său de cercetare toate locurile cele mai dificile. La el, accețiunea lui ἀπορία nu este îndoială, în sensul modern al cuvântului, adică ezitare, suspendarea judecății, ci foarte precis: dificultate, obiecție sau chiar problemă de rezolvat. Pentru Descartes, diversitatea opiniilor filozofilor constituie un motiv de a se considera, până la o nouă ordine, incompetent; pentru Aristotel, care se simte dintr-o dată capabil să vadă clar, acestea reprezintă materii de examinat.

În ceea ce îl privește pe Toma d'Aquino, acesta preia fără rezerve sensul dat de Aristotel termenului ἀπορία („dificultate, obiecție, sau chiar problemă de rezolvat”), căruia îi găsește ca echivalent în latină termenul *dubitatio*, care nu are

⁶ Aristotel, *Metafizica*, traducere românească de Ștefan Bezdechi, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 100–101; menționez că am intervenit parțial în traducere, acolo unde trebuia să fiu mai aproape de textul original.

însă accepțiunea modernă. Atât la Sfântul Toma, cât și la Aristotel, valoarea inteligenței nu este pusă la îndoială nici un moment, ci, dimpotrivă, este admisă în modul cel mai explicit. Preceptul de a nu fugi de dificultăți, ci de a le căuta și cerceta pe toate, de a le aduce în fața puterii de judecare nu ar putea să treacă drept expresie a incertitudinii – a unei lipse de încredere în forța de judecare a rațiunii.

Unii cercetători, sensibili mai degrabă la consonanțele materiale ale cuvintelor decât la esența lor, înțeleg prin cuvintele *dubitatio universalis de veritate* expresia îndoielii universale a lui Descartes; ei fac mare caz de cele cuprinse în pasajul în care Toma îl justifică pe Aristotel printr-o argumentare clasică în scolastică: *Aliae scientiae considerant particulariter de veritate: unde et particulariter ad eas pertinet circa singulas veritates dubitare; sed ista scientia scilicet metaphysica, sicut habet universalem considerationem de veritate, ita etiam ad eam pertinet universalis dubitatio de veritate: et ideo non particulariter, sed simul, universalem dubitationem prosequitur*. „Unele științe se preocupă în mod particular de adevăr: de aici, și îndoiala față de fiecare adevăr în parte se raportează la acestea în particular; dar această știință, adică metafizica, după cum are o preocupare universală cu privire la adevăr, tot așa *dubitatio universalis de veritate* se raportează la ea; și astfel însoțește îndoiala universală nu în mod particular, ci în același timp”. Așadar, celelalte științe examinează adevăruri particulare și au incertitudini, dificultăți de același ordin. Metafizica însă examinează adevărul în general și întâmpină o dificultate universală în privința acestuia.

Incertitudinea care apare nu este deloc de ordin particular, ci general. Scopul acestei remarci este de a justifica locul pe care îl dețin la Aristotel dificultățile filozofice și obiecțiile de tot felul de care trebuie să se țină seama chiar de la începutul abordării metafizicii, căci dificultățile metafizicii nu sunt limitate la un domeniu sau altul de cunoaștere, așa cum se întâmplă la celelalte științe, ci ele se raportează la probleme universale, care se regăsesc în esența celor mai diverse studii. Așa cum metafizica studiază ființa și adevărul în sine, substanța și accidentul, cauzele în general, obiectele universale, în aceeași măsură și discuțiile pe care le inițiază sunt marcate de un caracter asemănător. Ea nu formulează numai întrebări cu privire la astfel de adevăruri, ci întreabă ce este adevărul în general; de aceea, a considera menționarea dificultăților de ordin general ca un precept al îndoielii-incertitudinii universale constituie o confuzie.

Dacă incertitudinea universală, neîncrederea generală în posibilitățile de cunoaștere ar fi fost cu adevărat incluse în pasajele din Aristotel și din Toma d'Aquino semnalate mai sus, raționamentul ar fi continuat să se dezvolte în direcția dată. După prezentarea dificultății, s-ar fi dat răspunsul, o încercare de rezolvare ca, de pildă, la Descartes, care, în tentativa de soluție universală a certitudinilor, întâlnește elementul refractar al lui *Cogito*, sau la Kant, care renunță la ontologia dogmatică pentru a rămâne în cadrele gândirii. Nimic de acest fel nu se constată la Aristotel și la comentatorul său medieval Toma d'Aquino. Pe ei nu-i interesează deloc problema unei pretinse incapacități a inteligenței. Inteligența e

aplicată de ei la dificultățile generale pe care le-au semnalat și care se referă la ființă, substanță etc. Răspunsul pe care-l dau constă tocmai în rezolvarea acestor dificultăți. Raționamentul în continuitatea lui ar părea incoerent dacă nu s-ar edifica tocmai pe această modalitate de abordare: sensul soluției date arată în mod evident locul pe care problema respectivă îl ocupa în mintea lor.

Cunoașterea completă a dificultăților este asemenea dezvăluirii tainelor unui drum de urmat, care provoacă gândirea și o stimulează să înțeleagă și să înainteze. În schimb, incertitudinea universală nu furnizează nici o indicație, nu trasează nici un program, nu impulsionează gândul în nici o direcție: ea dă doar un sfat general de oprire. Aceasta nu înseamnă punerea unei probleme; este o stare care, dacă ar dura, ar împiedica rezolvarea oricărei dificultăți sau elucidarea oricărei întrebări care s-ar pune.

Incetitudinea universală, neîncrederea generală cu privire la cunoaștere este o imposibilitate. Într-adevăr, când spiritul abordează critica cunoașterii, el nu este o *tabula rasa*, căci în nici un moment nu este vid de adevăr și în nici un moment nu se găsește exclusiv în fața certitudinilor ce ar putea fi pur subiective, adică fără obiect. Este imposibil ca acela care are conștiința cunoașterii unui lucru să considere că nu cunoaște nimic despre acel lucru și să-și spună că, până la o informație mai amplă, își suspendă judecata. Putem să avem suspiciuni în legătură cu unele dintre certitudinile noastre, dar nu cu toate. Pe drept sau pe nedrept, putem să punem problema certitudinilor derivate, a concluziilor invidente prin ele însele, pentru că, în principiu, eroarea este posibilă. Dar, când vedem direct, nu putem să ne convingem că nu vedem: tot ceea ce se prezintă nemijlocit înțelegerii și judecării rămâne exterior îndoielii-incertitudinii reale, opunându-i-se. Într-adevăr, evidența ne sare în ochi nu ca o forță oarbă, ci ca o lumină irezistibilă. Din perspectivă tomistă⁷, din momentul în care gândirea începe să reflecteze, nu se produce nici un fel de deliberare dubitativă, reflecția cade pe evidențe pe care nu le poate discuta și pe care nu trebuie să le justifice, ci doar să le constate și să le înregistreze. Nu există la începutul criticii cunoașterii nici un moment de oprire, nici o perioadă de incertitudine, de îndoială reală. Stările de certitudine provenind din evidența nemijlocită care ne dă un adevăr obiectiv nu sunt stări opace, tenebroase, pe care reflecția să le facă transparente; ele sunt luminoase prin ele însele. Critica aplicată acestora (certitudinilor) nu înseamnă valorizarea posterioară a unor acte la origine vide și nule; ea nu face decât să primească ceea ce îi pun la dispoziție niște acte pline prin ele însele și valide încă de la început.

Nu putem afirma că realitatea prezentă, actuală nu ar exista. Începutul filozofiei înseși nu s-ar putea deroba de influența realității ca atare. Aristotel și Toma d'Aquino încep de la ceea ce este real. S-a văzut mai sus adevăratul sens al declarațiilor lor în legătură cu acest subiect, dar punerea în practică a teoriei lor este și mai elocventă. Fără să ezite, se cufundă în real, căruia nu îi impun limite preconcepute. La ei, cercetarea critică este esențialmente pozitivă, niciodată

⁷ Toma d'Aquino, *De anima*, III, 2.

impietată de negații sau de suspensii arbitrare. Ea constă în apropierea unei conștiințe explicite a realului și în analiza integrală a actelor noastre și a ceea ce ne pun acestea la dispoziție și, în nici un caz, în suspendarea ori aneantizarea actelor noastre.

L'incertitude dans la recherche critique chez Aristote et Thomas d'Aquin

Résumé

L'incertitude universelle, le doute général concernant la connaissance ne peuvent pas avoir des racines dans la réalité. En effet, lorsque l'esprit aborde la critique de la connaissance, il n'est pas tabula rasa, car en aucun moment il n'est pas vide de la vérité et en aucun moment il ne se trouve pas exclusivement devant des certitudes qui soient purement subjectives, c'est-à-dire sans objet. Il est impossible que celui qui a la conscience de la connaissance d'une chose considère qu'il ne connaît rien sur cette chose et qu'il se dise que jusqu'à l'obtention d'une information plus ample il va suspendre son jugement. On peut avoir des réserves concernant certaines certitudes à nous, mais pas quant à toutes. À juste titre ou à tort, on peut soulever la question des certitudes dérivées, des conclusions qui ne sont pas évidentes par elles-mêmes, car en principe l'erreur est possible. Mais quand on voit directement on ne peut pas se convaincre qu'on ne voit pas: tout ce qui se présente sans intermédiaire à l'entendement et au jugement reste à l'extérieur du doute-incertitude réelle, s'y opposant. L'évidence s'impose pas comme une force aveugle, mais comme une lumière irrésistible.

La perspective de Thomas d'Aquin (*De anima* III, 2) met en évidence, sur les traces d'Aristote, qu'au moment où la pensée commence à réfléchir il ne se produit aucune délibération dubitative, la réflexion tombe sur des évidences qu'elle ne peut pas discuter et qu'elle ne doit pas justifier, mais seulement constater et enregistrer. Au début de la critique de la connaissance il n'y a aucun moment d'arrêt, aucune période d'incertitude, de doute réel. Chez Aristote, tout comme chez Thomas d'Aquin, la valeur de l'intelligence n'est pas mise en question; au contraire, elle est admise de la manière la plus explicite. Chez eux, ne pas éviter les difficultés, mais les présenter devant le jugement de l'homme ne représente aucunement l'expression de l'incertitude. L'intelligence est appliquée par eux aux difficultés générales concernant l'être, la substance etc. La connaissance complète des difficultés est pour eux pareille à la révélation des secrets d'une voie à poursuivre, qui provoque la pensée et la stimule à comprendre et à avancer.